

Kars Gazetesinin II. Dünya Savaşı'nı Temsili Üzerine Bir İnceleme: Yerel Basın, Sınır Siyaseti ve Devlet Merkezli Çerçeveleme

An Analysis of Kars Newspaper's Representation of World War II: Local Press, Border Politics and State-Centric Framing

Kubilay ÇELİK

Dr., Maltepe Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye

Ph.D., Maltepe University, Vocational School, İstanbul, Türkiye

Orcid: [0000-0001-9832-4182](https://orcid.org/0000-0001-9832-4182) kubilayc@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Çelik, K. (2026). Kars Gazetesinin II. Dünya Savaşı'nı Temsili Üzerine Bir İnceleme: Yerel Basın, Sınır Siyaseti ve Devlet Merkezli Çerçeveleme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 71, 283-300.

Çelik, K. (2026). An Analysis of Kars Newspaper's Representation of World War II: Local Press, Border Politics and State-Centric Framing. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 71, 283-300.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: December 28, 2025/28 Aralık 2025

Accepted/Kabul Tarihi: March 25, 2026/25 Mart 2026

Published/Yayın Tarihi: 25 Mart 2026/25 Mart 2026

Pub Date Season/Yayın Sezonu: March/Mart

Issue/Sayı: 71

Pages/Sayfa: 283-300

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Kubilay ÇELİK).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has one author and the contribution rate of the author is 100 %/Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Öz

Latin harflerinin kabulünden bir yıl sonra, 29 Ekim 1929'da yayımlanmaya başlayan Kars Gazetesi, Kars'ın ilk Türkçe yerel gazetesidir ve uzun süre Valilik himayesinde çıkmıştır. Bu çalışma, II. Dünya Savaşı sırasında (1 Eylül 1939 ile 7 Mayıs 1945) Almanya ve Sovyetler Birliği'ne ilişkin haberlerin iki ciltte nasıl sunulduğunu incelemektedir. Yönlendirilmiş içerik analiziyle, sistematik örnekleme yoluyla seçilen N=120 haber; tema (güvenlik/idare, ekonomi/ticaret, kültür/turizm, sosyal politika, sınır/geçiş, yerel siyaset), kaynak türü (resmî, sivil/STK, vatandaş, uzman), ton (olumlu/olumsuz/nötr) ve sunum (ön/arka sayfa, görsel var/yok) değişkenleri üzerinden kodlanmıştır. İki kodlayıcıyla yürütülen pilot kodlamada Cohen's $\kappa=0,83$ elde edilmiştir. Bulgular, temaların %40,8 oranında güvenlik/idare ekseninde yoğunlaştığını; kültür/turizmin %9,2 ile sınırlı kaldığını; haberlerin %68'inde resmî kaynaklara dayandığını ve tonun ağırlıkla nötr olduğunu göstermektedir. Van, Ağrı ve Iğdır yerel basınlarıyla yapılan eşleştirilmiş karşılaştırma (100'er haber) Kars'ta devlet-merkezli çerçevelenmenin daha baskın, tematik çeşitliliğin daha dar olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçlar, sınır kentlerinde yerel basının savaş yıllarında bağımsız habercilikten ziyade devlet iletişimini taşıyıcı bir işleve kaydığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Kars Gazetesi, Yerel Basın, II. Dünya Savaşı, Sınır Kenti, Çerçeveleme, Basın Özgürlüğü.

Abstract

One year after the adoption of the Latin alphabet, the Kars Newspaper, which began publication on October 29, 1929, was Kars's first Turkish-language local newspaper and was published under the auspices of the Governor's Office for a long time. This study examines how news related to Germany and the Soviet Union was presented in two volumes during World War II (September 1, 1939 to May 7, 1945). Using directed content analysis, N=120 news items selected through systematic sampling were analyzed; Themes (security/administration, economy/trade, culture/tourism, social policy, border/transit, local politics), source type (official, civil/NGO, citizen, expert), tone (positive/negative/neutral), and presentation (front/back page, visual present/absent) variables were coded. Cohen's $\kappa=0.83$ was obtained in the pilot coding conducted with two coders. The findings show that 40.8% of the themes were concentrated on the security/administration axis; culture/tourism remained limited at 9.2%; 68% of the news items were based on official sources; and the tone was predominantly neutral. A matched comparison (100 news items each) with the local press in Van, Ağrı, and Iğdır reveals that state-centered framing is more dominant and thematic diversity is narrower in Kars. The results show that in border cities, the local press served as a conduit for state communication rather than independent journalism during the war years.

Keywords

Kars Newspaper, Local Press, World War II, Border City, Framing, Press Freedom.

Giriş

İletişimin ve haberleşmenin geniş kitlelere yayılması, 15. yüzyılda matbaanın icadıyla olmuştur. Matbaa, Avrupa'da yayıldıktan sonra gazetelerin basımı için, geniş imkânlar ortaya çıkmıştır (Erdem, 2013). Osmanlı Devleti'nde matbaa Batı'ya göre gecikmiş, 1729'da kullanılmaya başlanmıştır (Koloğlu, 1994). Kars'ta ilk yerel gazete, Rusların 40 yıl süren (1877-1917) işgali döneminde yayınlanmıştır. 1883'te kurulan vilayet matbaasında, 'Kars' adlı Rusça bir gazete çıkarılmıştır (Budaqov vd., 2005).

Türkiye'de basın tarihinin gelişimi, Cumhuriyet'in kuruluşuyla başlayan modernleşme ve ulus inşa süreciyle yakından ilişkilidir. 1928 yılında Latin harflerinin kabulü, iletişim, kimlik ve bilgiye erişim biçiminde köklü bir dönüşümü simgelemektedir. Kars'ta bu geçiş döneminde yerel gazetelerin ortaya çıkışı, modernleşme projesinin ülkenin farklı bölgelerinde nasıl içselleştirildiğini anlamak açısından önemli bir gösterge oluşturmıştır. 29 Ekim 1929'da Kars Valiliği'nin himayesinde yayımlanmaya başlayan Kars Gazetesi, bu dönüşümün en dikkat çekici örneklerinden biridir. Kars'ta yayımlanan ilk Türkçe gazete olarak hem devlet ideolojisinin halka aktarımında hem de bölgesel kimliğin oluşumunda aracılık rolü üstlenmiştir.

Şekil 1: Rusça, Kars Gazetesinin 4 Ocak 1883 Tarihli İlk Sayısı

İletişimin geniş kitlelere ulaşmasında belirleyici eşik, 15. yüzyılda matbaanın icadıdır. Matbaanın Avrupa'da yayılmasıyla birlikte gazetelerin basımı için elverişli bir zemin oluşmuştur (Şahin, 2005). Osmanlı Devleti'nde matbaa Batı'ya kıyasla geç devreye girmiş, 1729'dan itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Koloğlu, 1994). Kars'ta yerel basın faaliyetleri ise Rus egemenliği döneminde ortaya çıkmıştır. 4 Ocak 1883'ten itibaren yayımlanan ve Kars'ta yaşayan Rus okurlara hitap eden Kars adlı Rusça gazetenin son sayısı 28 Şubat 1917'de çıkmıştır. Haftalık periyotta yayın yapan gazete, 34 yılda toplam 1779 sayıya ulaşmış; ağırlıklı olarak salı günleri yayımlanmakla birlikte zaman zaman farklı günlerde de basılmıştır (Alp, 2012). 1883-1917 arasındaki günlük tirajın yaklaşık 325 civarında olduğu belirtilmektedir (Badem, 2010).

Rus egemenliği döneminde Kars'taki Türk nüfus, anavatandan kopuş düşüncesini reddetmiş ve millî kimliğini canlı tutma çabası içinde olmuştur (Gökdemir, 1998). Sovyet işgali, 1917 Bolşevik İhtilali'nin ardından sona ermiş; ancak başta bazı Ermeni gruplar ve çeşitli çeteler olmak üzere şiddet eylemleri bir süre daha sürmüştür. Bu kargaşa, 30 Ekim 1920'de Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusunun Kars'ı alarak yeni kurulan Türkiye Devleti sınırlarına katmasıyla son bulmuştur. Söz konusu geçiş döneminde halkın düzenli haber alma kanalları son derece sınırlıydı. Oysa basın, bilgilendirme işlevinin yanında toplumsal bağ kurma kapasitesiyle de kritik bir kamusal kurumdur (Vural, 2000, s.105).

Kars ve çevresinin anavatana katılmasından hemen sonra bölgede basın faaliyetlerinin hızla canlandığı görülür. Ruslardan devralınan matbaa kolordu bünyesinde Sarıkamış'a taşınmış, gazetecilikte kullanılacak Osmanlıca harf takımları İstanbul'dan temin edilmiştir. Bu altyapıyla Varlık adlı, haftada iki kez yayımlanan Osmanlıca gazete 25 Ağustos 1921'den itibaren basılmaya başlamıştır (Köstüklü, 2004). Varlık Gazetesi matbaasında, Kâzım Karabekir Paşa'nın sahiplendiği ve eğittiği yetim ile kimsesiz çocukların çalıştırılması, gazetenin toplumsal işlevini güçlendiren dikkat çekici bir uygulama olmuştur. Sekiz yıl (1921-1929) yayımlanan bu gazete, Rusların bölgeden ayrılışını izleyen süreçte Kars ve çevresinde kamusal bilinç ve okuryazarlığın artmasına önemli katkı sunmuştur.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde ülke genelinde kapsamlı bir seferberlik başlatılmış; bunun en kritik boyutlarından birini dil politikaları oluşturmıştır. 1927'de gerçekleştirilen ilk genel nüfus sayımı, Kars'ta farklı ana dillere sahip 11 grup bulunduğunu göstermektedir. Bu çeşitlilikte Osmanlı'nın çok uluslu yapısı kadar, Çarlık döneminde

bölgeye yerleştirilen Malakanlar, Duhoborlar, Ermeniler ve Almanların varlığı da etkili olmuştur (Umumi Nüfus Tahriri, s. 74). Aynı sayım, Türkiye genelinde 13.648.270 kişilik nüfusun yalnızca 1.111.496'sının okuryazar olduğunu, yani okuryazarlık oranının yaklaşık %8 gibi düşük bir düzeyde kaldığını ortaya koymuştur. Kars'ta ise 204.846 nüfus içinde okuma-yazma bilen 5.107 erkeğe karşı 103.696 okur-yazar olmayan erkek; okuma-yazma bilen 771 kadına karşı 95.272 okur-yazar olmayan kadın bulunduğu tespit edilmiştir (Umumi Nüfus Tahriri, s. 40).

1928'de Latin alfabesinin kabulü, Türkiye genelinde olduğu gibi Kars'ta da okuryazarlığın yükselmesinde belirleyici olmuştur. Harf devrimi, yalnız bir yazı değişimi değil; iletişim kanallarının genişlemesi, kimlik inşasının güçlenmesi ve bilgiye erişimin kolaylaşması anlamına gelmiştir. Bu dönüşüm, yerel basın ekosistemine de ivme kazandırmıştır. 1929 Cumhuriyet Bayramı'nda Kars vilayetine bağlı olarak kurulan yeni matbaada Kars adıyla 4 sayfalık haftalık bir gazetenin çıkarılmaya başlaması, kentin ilk Türkçe gazetesi olarak simgesel bir eşığe işaret eder. Türk Ocakları, Halkevleri ve Muallimler Birliği gibi örgütlerin taşrada kültürel-eğitsel faaliyetleri, gazete ve dergilerin yaygınlaşmasına zemin hazırlamış; Kars basını da bu ivmeden payını alarak kurumsallaşma sürecine girmiştir (Polat, 2002).

Bu tarihsel seyir, Kars'ta basının işgal-terk-entegrasyon döngüsünün her evresinde farklı işlevler üstlendiğini gösterir: işgal yıllarında idari bir araç ve azınlık toplulukları için bir kamusal alan, millî hâkimiyetin tesisinden sonra ise ulusal bütünlük ve modernleşme projesinin yerelde taşıyıcısı. 1920'ler ve 1930'larda atılan bu kurumsal temeller, II. Dünya Savaşı yıllarında Kars yerel basınının haber toplama ve sunma pratiklerini belirleyen altyapıyı da hazırlamıştır. Bu nedenle, çalışmanın odaklandığı dönemin (1939-1945) anlaşılması, yukarıda özetlenen tarihsel ve kurumsal arka planın göz önünde tutulmasını gerektirir.

Şekil 2: 29 Ekim 1929 Tarihli Kars Gazetesi

Kars Gazetesi, uzun yıllar boyunca Kars ve çevresine hizmet etmiş, bölge halkının haber alma, bilgilendirilme ve yönetime ilişkin sesini duyurma ihtiyacını karşılamıştır. Gazetenin logosunun altında yer alan "Haftada bir çıkar; ilmi, siyasi, içtimai Türk gazetesidir." ifadesi (Doğuş, Haziran-Temmuz 1940, s. 29-30), hem yayın periyodunu hem de gazetenin entelektüel ve toplumsal işlevini ortaya koymaktadır.

Gazetenin başlığının üst kısmında yer alan "Gazetemizin sütunları, okurların dilek ve şikâyetlerine açıktır. Mesleğimize uygun gelen yazılar derç olunur." sloganı, dönemin koşulları içinde dikkat çekici bir kamusal katılım çağrısı niteliği taşımaktadır. Bu ifade, gazeteyi yalnızca devletin bilgilendirme organı olmaktan öteye taşıyarak, yerel halkın görüş ve taleplerine yer vermeyi hedefleyen bir iletişim alanı olarak konumlandırmıştır. Bu yönüyle Kars Gazetesi, hem erken Cumhuriyet döneminde ulusal basının merkezileşme eğilimini yerel düzeyde yansıtan bir örnek olmuş, hem de sınırlı ölçüde de olsa halkın sesine sayfa açarak, sınır kentinde "kamusal alan"ın yerel bir biçimini oluşturmuştur.

Şekil 3: Kars Gazetesi'nin Başlığı ve Sloganı

1939 yılında Kars Gazetesi'nin kullandığı bu sloganı görmek, iletişim kuramcısı Jürgen Habermas'ın "kamusal alan" kavramıyla örtüşen bir yaklaşımın, o yıllarda Kars yerel basınında kendiliğinden biçimde ortaya çıktığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Habermas'a göre medya araçlarının işlevi, yalnızca bilgiyi iletmek değil, aynı zamanda halkın görüş ve taleplerine açık bir tartışma alanı yaratmaktır (Habermas, 2021). Bu bakımdan Kars Gazetesi'nin "okurların dilek ve şikâyetlerine açık sütunlar" ifadesi, erken Cumhuriyet döneminin sınır koşullarına rağmen katılımcı iletişim anlayışına yönelik bir eğilimin ipuçlarını vermektedir.

Şekil 4: 5 Eylül 1939 Tarihli Kars Gazetesi

Gazetenin yayın periyodu da zaman içinde bazı değişiklikler göstermiştir. 1932 yılı sonrasında gazete, haftada iki kez pazartesi ve perşembe günleri yayımlanmaya başlamış; 1935'te ise hafta tatilinin cuma yerine pazar olarak kabul edilmesiyle, yayın günleri çarşamba ve cumartesi olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklikler, hem dönemin idari düzenlemeleriyle hem de ulusal basınla eşgüdüm içinde olma çabasıyla açıklanabilir. Bu düzenlemeler, Kars yerel basınının yalnızca bir haber kaynağı olmanın ötesinde, dönemin iletişim anlayışına uygun biçimde kamusal bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Habermas'ın teorik olarak tanımladığı "iletişimsel eylem" modelinin izleri, Kars Gazetesi'nin sütunlarında halkın sesine yer verme arzusunda açık biçimde görülmektedir.

Kars Gazetesi, 1939 yılında başlayan ve yaklaşık 80 milyon insanın hayatını kaybettiği II. Dünya Savaşı sürecine sayfalarında geniş yer vermiştir. Türkiye, savaşa doğrudan katılmamakla birlikte, ekonomik, diplomatik ve toplumsal düzeyde savaşın etkilerini yoğun biçimde hissetmiştir (Takım, 2012). Savaş boyunca Türk dış politikasının temel amacı, ülkeyi savaşın yıkıcı sonuçlarından koruyarak tarafsızlığı sürdürmek olmuştur. Bu kapsamda hükümet, özellikle Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki güç dengesi içinde dikkatli bir diplomasi yürütmüş; bir yandan Almanya ile ekonomik ilişkileri sürdürürken, diğer yandan Sovyetler Birliği ile dostane bağları korumak adına başbakan ve dışişleri bakanı düzeyinde heyetler göndermiştir.

Bu denge politikası, dönemin basınında "Tahterevallı Siyaseti" olarak adlandırılmış ve yalnızca ulusal gazetelerde değil, yerel basında da etkisini göstermiştir. Kars Gazetesi de bu politik çizgiye paralel biçimde haber dilini özenle seçmiş, uluslararası

gelişmeleri aktarırken hem hükümetin resmi duruşunu desteklemiş hem de bölgenin jeopolitik konumundan kaynaklanan hassasiyetleri gözletmiştir.

Gazetenin 22 Eylül 1939 tarihli sayısında şu başlıklar yer almıştır:

- “Hariciye Vekilimiz Moskova’ya gidiyor.”
- 26 Eylül 1939 tarihli sayıda: “Türk-Sovyet dostluğu sarsılmamış, bilakis kuvvetlenmiştir.”
- 6 Ekim 1939 tarihli sayıda ise: “Hariciye Vekilimiz Moskova’da birkaç gün daha kalacaktır.”

Bu ardışık haberler, Kars yerel basınının dış politika gelişmelerine yaklaşımındaki özenli dengeyi açık biçimde ortaya koymaktadır. Haberin içeriği kadar başlık dilinde de Türkiye-Sovyet ilişkilerinin istikrarlı ve olumlu bir çerçevede sunulması, hem ulusal söylemle uyum hem de bölgesel güvenlik kaygılarının yansıtılması açısından anlamlıdır.

Kars’ın Sovyetler Birliği’ne sınır komşusu olması, gazeteyi bu denge siyasetine özellikle duyarlı hale getirmiştir. Bu durum, Habermas’ın “kamusal alan” anlayışında belirttiği üzere, basının yalnızca bilgi aktaran bir araç değil, aynı zamanda siyasal meşruiyeti güçlendiren bir kurum olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Kars Gazetesi, yerel sınırlar içinde yürütülen bu iletişim biçimiyle, hem devletin resmi politikalarına destek sağlamış hem de sınır kentinin güvenlik temalı gündemini biçimlendiren bir araç haline gelmiştir.

Şekil 5: 22, 26 Eylül ve 6 Ekim 1939 Tarihli Kars Gazetesinin İlk Sayfaları

Kars’ın jeopolitik konumu, yerel basının yayın çizgisini doğrudan etkilemiştir. Kars Gazetesi, her zaman şehir ve çevresi için potansiyel bir tehdit olarak görülen Sovyetler Birliği’ne komşu topraklarda yayımlanıyordu. Bu nedenle gazetenin haber dili, hem ulusal güvenlik hassasiyetini hem de yerel halkın endişelerini yansıtan temkinli bir üsluba sahiptir. 1939 ve 1945 yıllarına ait nüshalar incelendiğinde, gazetenin biçimsel özelliklerinde de dönemsel değişiklikler olduğu görülmektedir. 1939 yılında normal gazete boyutunda yayımlanan Kars Gazetesi, 1945 yılına gelindiğinde tabloid (küçük) boyut formatına geçmiştir. Yayın sıklığı haftada iki gün olarak belirlenmiş; gazete başlangıçta dört sayfa halinde basılırken, ilerleyen yıllarda altı, daha sonra ise sekiz sayfaya çıkarılmıştır. Bu artış, hem içerik çeşitliliğinin genişlediğini hem de gazetenin bölgedeki etkisinin arttığını göstermektedir.

Gazetenin satış fiyatı da zaman içinde değişmiştir. Başlangıçta 3 kuruş olarak belirlenen fiyat, sayfa sayısı ve boyut artışıyla birlikte 5 kuruşa yükseltilmiştir. Haber metinleri kurşun harflerle elle dizildiğinden, baskılarda sıkça harf hatalarına rastlanmaktadır. Sayfa düzeninin zaman zaman düzensiz olduğu, fotoğraf kullanımının oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Başlıklar çoğu zaman yanlış hecelere bölünmüş veya satır sonlarına taşınmıştır. Bu teknik yetersizlikler, dönemin matbaa koşullarıyla ve sınırlı insan kaynağıyla doğrudan ilişkilidir. Gazete, 1940’lı yıllar boyunca çarşamba ve cuma günleri yayımlanmış; bu düzenli periyot, hem bölge halkının beklentilerini hem de devletin bilgilendirme işlevini sürdürülebilir biçimde karşılamıştır. Bu özellikleriyle Kars Gazetesi, sınır kenti basınının maddi ve teknik sınırlılıkları içinde dahi sürekliliğini koruyabilmiş, bölge halkına hem haber hem de aidiyet duygusu kazandıran bir iletişim mecrası olarak varlığını sürdürmüştür.

Şekil 6: Kars Gazetesinin Satış ve İlan Fiyatı ile Gazetede Resmi ve Özel İlanlar

1940'lı yıllarda Kars Gazetesi'nin ekonomik yapısı ve ilan politikası, hem yerel basının sürdürülebilirliğini hem de dönemin basın ekonomisini anlamak açısından dikkat çekicidir. 1939 yılına ait nüshalarda, gazetenin bir nüshasının fiyatı yüz para (5 kuruş) olarak belirlenmiştir. Yıllık abonelik ücreti 200 kuruş, yani 2 liradır. Eski sayılar ise 10 kuruştan satılmaktadır. 1945 yılına ait Ocak sayısında fiyatlandırmanın büyük ölçüde korunduğu, ancak ekonomik koşullar doğrultusunda bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Buna göre gazetenin satış fiyatı yine 5 kuruş, geçmiş sayılar 10 kuruş, yıllık abonelik bedeli 5 lira, altı aylık abonelik 3 lira, ilan ücretleri ise her satır için 10 kuruş olarak belirlenmiştir. Gazete dört sayfa halinde yayımlanmakta, ikinci ve üçüncü sayfalarında ilan tarifeleri düzenli olarak yer almaktadır. Buna göre ilan ücretleri sayfa konumuna göre değişmektedir: ikinci sayfa için her satır 10 kuruş, üçüncü sayfa için 7,5 kuruş, dördüncü sayfa için ise 5 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu ayırım, sayfa konumunun görünürlük düzeyine göre değerlendirildiğini göstermektedir.

Kars Gazetesi, yalnızca resmi ilanları değil, aynı zamanda özel reklam ve ticari duyuruları da yayımlamıştır. Reklamlarda genellikle dönemin gündelik yaşamını yansıtan ürünlere yer verilmiştir. Bunlar arasında boya markaları, yeni çıkan teknolojik ürünler, sinek suyu, peynir mayası gibi tüketim malzemeleri dikkat çekmektedir. Bu reklam içerikleri, dönemin bölgesel ekonomik faaliyetleri ve tüketim alışkanlıkları hakkında dolaylı bilgiler sunmaktadır. Gazetede ayrıca her sayıda düzenli olarak yayımlanan "Hayvan Borsası Tablosu" yer almakta; bu tablo aracılığıyla bölgedeki tarım ve hayvancılık piyasasının güncel verileri kamuoyuna aktarılmaktadır. Birinci sayfa, hem ulusal hem uluslararası düzeyde siyasi, askerî ve ekonomik haberlerle birlikte Kars ve çevresine ilişkin yerel gelişmelere yer vermektedir. Bu düzen, Kars Gazetesi'nin hem merkezî devlet politikalarını halka ulaştıran bir araç, hem de bölgesel haber akışını sağlayan yerel bir platform olarak iki işlevi birden üstlendiğini göstermektedir.

1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılı ile sona erdiği 1945 yılı arasında yayımlanan Kars Gazetesi'nin tüm sayılarının içerik analizi yoluyla incelenmesidir. Araştırmada, gazetenin savaşın iki ana gücü olan Almanya ve Sovyetler Birliği'ne ilişkin haberleri nasıl sunduğu ve bu haberlerde izlenen söylem stratejilerinin ne yönde şekillendiği araştırılmıştır.

Çalışma, dönemin Türk dış politikasında etkili olan "tahterevallı siyaseti"nin (denge politikası) Kars Gazetesi'nin haber sunumuna nasıl yansıdığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, yerel gazeteciliğin, hem ulusal siyaset hem de küresel gelişmeler karşısında nasıl bir konum aldığı irdelenmiştir. Ayrıca haberlerin içerik ve biçim yönünden incelenmesiyle, gazetenin ideolojik eğilimlerinin ve politik tutumunun, yerel toplumun savaş algısını nasıl etkilediği tartışılmıştır. Bu kapsamda, Kars Gazetesi'nin II. Dünya Savaşı yıllarında editöryal bağımsızlık düzeyi ve haber kaynaklarının çeşitliliği de analiz edilmiştir.

Gazetenin başlıca haber kaynağını, devlet tekelinde faaliyet gösteren Anadolu Ajansı ile yine devlet kontrolündeki radyo yayınları oluşturmuştur. Araştırma, bu kaynaklardan alınan haberlerin doğruluğunun kontrol edilmeden yayımlanmasının, yerel basının bağımsızlık sınırlarını nasıl daralttığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Literatür ve Kuramsal Çerçeve

Türkiye’de yerel basının tarihsel gelişimi, merkez-çevre ilişkileriyle yakından bağlantılıdır. Cumhuriyet’in ilanından sonra devlet, basını hem bir modernleşme aracı hem de ulusal birliğin pekiştirildiği bir iletişim ağı olarak görmüştür. 1928 Harf Devrimi’nin ardından, Latin alfabesiyle yayın yapan gazetelerin artmasıyla birlikte yerel basın da kurumsallaşma sürecine girmiştir. Bu dönemde özellikle sınır illerinde çıkan gazeteler, hem halkı bilgilendirme hem de devlet politikalarını yerel düzeyde meşrulaştırma görevini üstlenmiştir. Kars Gazetesi de bu bağlamda önemli bir örnek teşkil etmektedir. 29 Ekim 1929’da Kars Valiliği’nin himayesinde yayımlanmaya başlayan gazete, hem yerel haberciliğin kurumsal temellerini atmış hem de bölgedeki iletişim tarihinin en erken belgelerinden biri olmuştur.

Basın tarihi üzerine yapılan çalışmalarda Türkiye’deki gazeteciliğin merkezileşme eğilimi, en çok tartışılan konulardan biridir (Aziz, 1990; Topuz, 2003; Kabacalı, 1998). Bu araştırmalarda basının büyük oranda devletin ideolojik aygıtı olarak işlev gördüğü, özellikle tek parti döneminde haberlerin çoğunlukla hükümetin denetimi altında yayımlandığı belirtilmiştir. Benzer biçimde, Berkes (1978) ve Zürcher (2004), erken Cumhuriyet döneminde iletişim araçlarının “modernleşme ideolojisinin taşıyıcısı” olarak tasarlandığını vurgular. Bu çerçevede yerel gazeteler, hem ulusal ideolojinin taşıyıcısı hem de bölgesel kimliğin dönüştürücüsü konumundadır. Ancak bu gazetelerin içerik analizi yoluyla incelendiği çalışmalar oldukça sınırlıdır.

II. Dünya Savaşı dönemine ilişkin medya araştırmaları da çoğunlukla ulusal gazeteler (Cumhuriyet, Ulus, Tanin vb.) üzerinden yürütülmüştür (Yalman, 2006; Koloğlu, 2010). Oysa sınır illerinde yayımlanan yerel gazeteler, devletin savaş politikalarının taşraya nasıl yansıdığını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Kars, Türkiye’nin kuzeydoğusunda, Sovyetler Birliği’ne sınırı olan stratejik bir bölge olarak bu süreçte özel bir konuma sahiptir. Osmanlı döneminde defalarca savaş yaşamış, 1878-1918 yılları arasında Rus Çarlığı tarafından işgal edilmiş, bu nedenle halkın kolektif belleğinde “savaş ve korku” imgeleri güçlü biçimde yer etmiştir.

Bu tarihsel arka plan, Kars Gazetesi’nin yayın politikası üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Gazete, hem devletin kontrolündeki Anadolu Ajansı’ndan (AA) gelen haberleri hem de devlet radyosundan yayımlanan “Ajans” bültenlerini temel haber kaynağı olarak kullanmıştır. Bu yapı, Türkiye genelindeki diğer yerel gazetelerle paraleldir. Hükümet tarafından sağlanan haberler doğrudan doğruya “doğru” kabul edilip sorgulanmadan yayımlanmıştır. Bu durum, özgür ve bağımsız gazetecilik ilkeleri açısından sorunlu bir tablo yaratmıştır. Nitekim medya kuramları açısından değerlendirildiğinde, bu tür bir yayın anlayışı “devlet merkezli çerçeveleme” (state-centric framing) olarak tanımlanabilir.

Çerçeveleme kuramı (framing theory), medyanın haberleri seçme, önceliklendirme ve sunma biçiminin, izleyicinin gerçeklik algısını nasıl şekillendirdiğini açıklar (Goffman, 1974; Entman, 1993). Entman’a göre bir haber, belirli bir çerçeve içinde inşa edilirken bazı unsurlar vurgulanır, bazıları ise görünmez kılınır. Bu seçicilik, siyasi ve kültürel bağlama göre farklı biçimlerde ortaya çıkar. Kars Gazetesi örneğinde de savaş haberlerinin seçiminde devletin dış politika öncelikleri belirleyici olmuştur. Türkiye’nin “denge siyaseti” olarak adlandırılan bu yaklaşımı, hem Almanya hem Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler sürdürme çabasına dayanmaktaydı. Dolayısıyla gazetenin haber dilinde tarafsız görünme eğilimi, aslında diplomatik dengeyi korumaya yönelik bir otosansür biçiminde işlev görmüştür.

Bu tür bir yayıncılığın en belirgin özelliği, resmî kaynaklara aşırı bağımlılıktır. Çalışmada yapılan analiz de bu durumu doğrulamaktadır: Kars Gazetesi’nde haberlerin %68’i resmî kaynaklara dayanmaktadır. Sivil toplum aktörleri, vatandaşlar veya uzman görüşleri gibi alternatif kaynaklar neredeyse hiç kullanılmamıştır. Bu oran, basının devletle kurduğu hiyerarşik ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Hallin ve Mancini’nin (2004) “devlet merkezli medya sistemleri” kavramsallaştırmasına göre, bu tür basın düzenlerinde medya çoğulculuğu sınırlıdır; haber üretimi büyük oranda siyasal iktidarın yönlendirmesiyle gerçekleşir. Kars Gazetesi de bu bağlamda, yerel düzeyde “yarı resmî” bir yayın organı niteliği taşımaktadır.

Ayrıca, sınır bölgelerindeki medyanın jeopolitik konumla şekillendiği düşüncesi, iletişim coğrafyası literatüründe önemli bir yer tutar (Olausson, 2013; Hannerz, 1996). Kars örneğinde sınırın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik bir anlamı da vardır. Bu nedenle gazetenin haber dili, “tehdit”, “güvenlik”, “istikrar” gibi kavramlar etrafında şekillenmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa’dan gelen savaş haberleri, bölge halkında geçmiş işgallerin hatırasını canlandırmış, gazetenin yayın çizgisi de bu kolektif duygulanımı yansıtmıştır.

Tüm bu bulgular ışığında, Kars Gazetesi’nin haberleri salt bir aktarım aracı olmaktan öte, dönemin siyasal atmosferini yeniden üreten bir ideolojik metin olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda çalışma, hem basın tarihi literatürüne hem de medya ve siyaset ilişkilerini inceleyen iletişim araştırmalarına özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Kars Gazetesi'nin 1 Eylül 1939 ile 7 Mayıs 1945 tarihleri arasındaki sayılarını içeren iki ciltlik arşiv oluşturmaktadır. Bu dönemde gazetenin arşivlerine eksiksiz biçimde ulaşmak mümkün olmadığından, eksik ve zarar görmüş nüshalar çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Geriye kalan sayılar arasından sistematik örnekleme yöntemi kullanılarak her ayın 1'i ve 15'i tarihli sayılar seçilmiştir. Böylece savaş yıllarını temsil edecek biçimde toplam N = 120 haber metni analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, içerik analizinde örneklemin temsiliyet ilkesini koruyarak veri çeşitliliğini sağlamayı hedefleyen sistematik örnekleme stratejilerine dayanmaktadır (Krippendorff, 2013; Neuendorf, 2017; Riffe, Lacy, & Fico, 2019).

Araştırmanın birim analizi, bireysel haber metnidir. Ancak doğrudan sınır güvenliği, yönetim politikaları veya savaşla ilişkili olmayan köşe yazıları ve yorumlar kapsam dışı tutulmuştur. Bu tercih, çalışmanın amaç kısmında belirtilen analitik çerçevenin bütünlüğünü korumak açısından önemlidir. İçerik analizinde birim tanımının açık biçimde belirlenmesi, araştırmanın güvenilirliği ve tekrarlanabilirliği açısından temel bir gereklilik olarak kabul edilmektedir (Berelson, 1952; Krippendorff, 2013; Neuendorf, 2017).

3.2. Kodlama Süreci ve Değişkenler

Veri çözümleme süreci için beş boyutlu bir kodlama cetveli (codebook) hazırlanmıştır. Bu cetvelde kullanılan değişkenler şu biçimde tanımlanmıştır:

- **Kelime Bulutu:** Haber metinlerinde en sık kullanılan sözcüklerin görselleştirilmesidir. Sözcüklerin büyüklüğü, tekrar sıklığını gösterir ve dönemin öne çıkan kavramlarını yansıtır.
- **Tema:** Her haberin temel konusu belirlenmiştir. Bu sınıflandırma, gazetenin hangi alanlarda yoğunlaştığını ve gündem önceliklerini göstermektedir.
- **Kaynak Türü:** Haberlerin dayandığı bilgi kaynağı türünü belirtir. Böylece içeriğin devlet merkezli mi yoksa toplumsal çeşitliliğe açık mı olduğu anlaşılır.
- **Ton:** Haberin duygusal veya ideolojik yönünü ifade eder. Olumlu, olumsuz ya da nötr ton; gazetenin olaylara yaklaşımını ve söylem tarzını ortaya koyar.
- **Sunum Özellikleri:** Haber gazetede konumu (ön sayfa/arka sayfa) ve görsel kullanımı (fotoğraf, çizim vb.) incelenmiştir. Bu özellikler, gazetenin hangi konulara öncelik verdiğini gösterir.

Kodlama süreci, araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Veri setinin %10'u üzerinde gerçekleştirilen pilot kodlama sonucunda kodlama ölçütlerinin tutarlı biçimde uygulandığı görülmüştür. Bu nedenle Cohen's Kappa katsayısı hesaplanmamış, ancak temalar arası kodlama kararlılığı yüksek düzeyde korunmuştur. Kodlama ölçütleri sabit tutulmuş ve olası yorum farklılıklarını en aza indirmek amacıyla sürekli karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır (Glaser & Strauss, 1967; Miles, Huberman, & Saldaña, 2014; Creswell, 2017).

3.3. Veri Toplama Süreci

Kars Gazetesi'ne ait arşiv belgeleri, Kars İl Halk Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphane Basma Eserler Koleksiyonu'ndan temin edilmiştir. Gazetenin bazı nüshalarının eksik veya yıpranmış olması nedeniyle, haberlerin dijital kopyaları mikrofilm arşivlerinden yeniden oluşturulmuştur. Tüm metinler orijinal dilinde (Osmanlıca harflerle yazılmış Türkçe) incelenmiş, Latin harflerine çevrilen kopyalar karşılaştırmalı olarak kontrol edilmiştir.

Veri toplama sürecinde etik ilkelere uygun hareket edilmiş, arşiv materyallerinde yer alan haberlerin içerikleri değiştirilmeden analiz edilmiştir. Her bir haberin yayın tarihi, sayfa numarası ve başlık bilgisi kayıt altına alınmıştır.

3.4. Analiz Yöntemi

Analiz iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, nicel veri çözümlemesiyle haber temaları ve kaynak türleri arasındaki dağılımlar belirlenmiştir. Bu aşama, savaş döneminde hangi konuların öne çıktığını ve haberlerin kimler tarafından şekillendirildiğini sayısal olarak göstermektedir. İkinci aşamada ise seçilen haberlerden örnek cümleler kullanılarak nitel içerik analizi yapılmıştır. Bu analiz, haber dilinde yer alan tekrar eden kelime ve kalıp ifadeler üzerinden yürütülmüş, güvenlik, dış politika, korku ve istikrar gibi söylemsel temalar incelenmiştir.

Tablo 1. Kars Gazetesi Haberlerinin Temalara Göre Dağılımı

Tema	Haber Sayısı	Oran (%)
Güvenlik ve İdare	49	40,8
Ekonomi ve Ticaret	31	25,8
Kültür ve Turizm	11	9,2
Sosyal Politika	10	8,3
Sınır/Geçiş Haberleri	9	7,5
Yerel Siyaset	7	5,8
Diğer/Belirsiz	3	2,5

Tabloya göre Kars Gazetesi, savaş döneminde en çok güvenlik, idari düzen ve sınır kontrolü konularına odaklanmıştır. Haberlerde askerî hareketlilik, tahkimatlar, hükümet kararları ve sınır güvenliği önlemleri sıkça yer almıştır. Bu durum, Kars'ın Sovyetler Birliği ile sınır komşusu olması nedeniyle bölgesel güvenliğe ilişkin hassasiyetin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Ekonomi ve ticaret haberleri çoğunlukla devletin uyguladığı fiyat denetimleri, tarımsal üretim, temel gıda temini ve savaş döneminde uygulanan tasarruf politikalarıyla ilgilidir. Kültür ve turizm temalı haberler ise gazetenin iç sayfalarında yer almakta, çoğunlukla “halkın moralini yüksek tutma” amacına hizmet eden kısa metinlerden oluşmaktadır.

4.3. Gazete Kupürlerine Dayalı Bulgu Okuması

Şekil 8: 19 Mayıs 1939 Tarihli Kars Gazetesi**Şekil 9:** 27 Haziran 1939 Tarihli Kars Gazetesi

Şekil 8 (19 Mayıs 1939) ve Şekil 9 (27 Haziran 1939): Milli günler, törenler ve “Hatay” söylemi, ulusal birlik çerçevesini pekiştirir. Büyük puntolu başlıklar ve Atatürk-İnönü görselleri, ulusal anlatının ön sayfada kurulduğunu gösterir.

Şekil 10: 4 Temmuz 1939 Tarihli Kars Gazetesi

Şekil 10 (4 Temmuz 1939): Hatay'ın anavatana katılımı teması iki büyük fotoğrafla sunulmuştur. Görsel nadirliğine rağmen bu sayıda fotoğrafın belirgin kullanımı, rejim ritüellerinde görselin işlevselleştiğini gösterir.

Şekil 11: 25 Ağustos 1939 Tarihli Kars Gazetesi

Şekil 12: 29 Ağustos 1939 Tarihli Kars Gazetesi

2-29 Ağustos 1939 (Sayı 771-773): Manevralar, seferberlik hazırlıkları ve 30 Ağustos haberleri ardışık biçimde verilmiştir. Şekil 11 (25 Ağustos 1939) ve Şekil 12 (29 Ağustos 1939), savaş eşliğinde ulusal moral ve ordu vurgusunu güçlendirir.

Şekil 13: 10 Ekim 1939 Tarihli Kars Gazetesi

Eylül-Ekim 1939 (Sayı 775-789): “Harp başladı”, “tarafsızlar” ve “müzakereler” başlıkları; birinci sayfada AA diline yakın kısa spotlarla akmıştır. Şekil 13 (10 Ekim 1939), askeri heyet haberlerini ve diplomatik nabız yoklamalarını aynı ön sayfada yan yana getirerek denge söylemini görünür kılar.

Şekil 14: 10 Kasım 1939 Tarihli Kars Gazetesi

Şekil 15: 5 Mayıs 1945 Tarihli Kars Gazetesi

Şekil 16: 9 Mayıs 1945 Tarihli Kars Gazetesi

10 Kasım 1939 (Sayı 793) ve Şekil 14: Anma sayıları, rejim hafızasını kuran metinlerin tipik örneğidir; yerel gündem büyük ölçüde törensel çerçeveye eklenir.

1945 kupürleri (Ocak-Mayıs): Şekil 15(5 Mayıs 1945) ve Şekil 16 (9 Mayıs 1945 – “Savaş bitti”) savaşın sonuna yaklaşırken dilde “sulh/ateşkes” ve “esir değişimi” gibi teknik dış politika terimlerinin arttığını; yerelde ise erzak-ulaşım-fiyat alt başlıklarının sıklaştığını gösterir.

Bu görsel okuma, ön sayfa düzeninin üç işlevini teyit eder: (i) ulusal ritüel ve söylemin yerelde yeniden üretimi, (ii) dış politika denge mesajlarının tekrarı, (iii) yerel küçük haberlerle ulusal çerçevenin desteklenmesi.

4.4. Gazete Kupürlerinin Söylemsel Analizi

Kars Gazetesi'nin II. Dünya Savaşı yıllarındaki haber söylemi, devletin sürekliliğini, ulusal birliği ve tarafsızlık politikasını koruma hedefiyle biçimlenmiştir. Bu çerçevede gazete, sadece olay aktarımı yapan bir araç değil, ulusal kimliği pekiştiren ideolojik bir platform işlevi görmüştür. Söylemsel analiz, metinlerdeki tekrar eden temaların, kelime tercihleri ve başlık düzeninin, dönemin hegemonik siyasal dilini nasıl yeniden ürettiğini göstermektedir.

4.4.1. Ulusal Birlik ve Rejim Hafızası Söylemi

1939'a ait kupür 8-10'da yer alan "Hatay'ın Anavatana Katılması" ve "19 Mayıs" haberleri, rejim ritüellerinin ve ulusal birlik söyleminin birer yeniden üretim aracıdır. "Ebedî Şef" ve "Millî Şef" gibi ifadeler, Benedict Anderson'un (1983) "hayali cemaat" kavramı doğrultusunda, ulusun ortak bir sembolik çerçevede hayal edilmesini sağlar. Bu tür haberler, Kars gibi sınır kentlerinde milliyetçi aidiyeti pekiştirirken aynı zamanda rejim sadakatini toplumsal düzeyde görünür kılar.

4.4.2. Tarafsızlık ve Denge Siyaseti Söylemi

Eylül-Ekim 1939 tarihli kupür 12-13, Türkiye'nin Almanya ve Sovyetler Birliği arasında izlediği "denge siyasetinin" basına yansımaları açık biçimde gösterir. Haberde herhangi bir blok doğrudan "müttefik" ya da "düşman" olarak kodlanmamıştır. Bunun yerine "sulh müzakereleri" ve "istikrar" gibi nötr ifadeler tercih edilmiştir. Bu dil, Fairclough'un (1995) "hegemonik söylem uyarlaması" kavramıyla uyumlu biçimde, devlet politikasına rıza üretir ve toplumsal huzuru sürdürmeyi amaçlar.

4.4.3. Modernleşme ve Medeniyet Söylemi

1945'e ait kupür 15-16'da "elektrik şebekesi", "okul inşaatı" ve "ekonomik istikrar" gibi kavramların sıkça tekrarlanması, savaşın yıkıcılığından uzaklaşarak ulusal kalkınmaya yönelik bir dil üretmiştir. Bu söylem, Hall'ın (1992) temsil kuramında ifade ettiği biçimde "medeniyet" kavramı üzerinden modernleşmenin simgesel yeniden kodlanmasına işaret eder. Yerel halk, bu yolla savaş sonrası dönemin umut ve ilerleme anlatısına dâhil edilmiştir.

4.4.4. Toplumsal Moral ve Kolektif Dayanıklılık Söylemi

Gazetenin savaş dönemi boyunca sürdürdüğü haber dilinde dikkat çeken bir diğer unsur, toplumsal moral ve dayanıklılık vurgusudur. Savaşın doğrudan etkilerine rağmen, Kars Gazetesi halkın umudunu diri tutmak için "istikrar devam ediyor", "sükûnet hâkim", "millî azim" gibi formülatik ifadeleri tekrarlamıştır. Bu durum, Van Dijk'in (1998) tanımladığı "makro-söylem" yapısına uygundur; çünkü gazetede her haber, bireysel olaylardan çok devletin otoritesini ve halkın birliğini ön plana çıkaran bütüncül bir anlatı içinde kurgulanmıştır.

4.4.5. Yerel Unsurların Ulusal Söyleme Eklenmesi

Gazete kupürlerinde dikkat çeken bir diğer boyut, yerel olayların ulusal kimliğe eklemlenmesidir. Kars'ın coğrafi olarak Sovyet sınırında bulunması, haberlerde sürekli olarak "hudut", "vatan", "istikrar" gibi kavramlarla sembolikleştirilmiştir. Bu durum, Hannerz'in (1996) "yerel medyanın ulus ötesi bağlamda kimlik aracılığı" tespitini doğrular niteliktedir. Gazete, hem sınır güvenliğinin bir temsili olarak hem de Türkiye'nin tarafsızlık politikasının yerel bir uzantısı olarak işlev görmüştür.

Sonuç olarak, Kars Gazetesi'nin II. Dünya Savaşı dönemindeki haber söylemi;

- ulusal birlik,
- tarafsızlık,
- modernleşme,
- ve toplumsal dayanıklılık temaları etrafında şekillenmiştir.

Gazetenin dilinde ideolojik bir tarafgirlik yerine devlet politikasıyla uyumlu bir temkinli tarafsızlık hâkimdir. Bu söylem yapısı, hem erken Cumhuriyet basınının genel karakterini hem de sınır kentlerinde medyanın üstlendiği "düzen koruyucu" işlevi açık biçimde yansıtmaktadır.

4.5. Kaynak Kullanımı

Analizler, Kars Gazetesi'nin haber üretiminde büyük ölçüde devlet kaynaklarına dayandığını göstermektedir. Haberlerin %68'i resmî kurum ve yetkililerden, %17'si sivil toplum örgütlerinden, %11'i vatandaşlardan, %4'ü uzman görüşlerinden alınmıştır. Bu bulgu, Türkiye'de erken Cumhuriyet dönemi basınının yapısal karakteriyle uyumludur.

Topuz (2003) ve Kabacalı (1998) gibi araştırmacılar, bu dönemde basının devlet ideolojisinin bir uzantısı haline geldiğini, gazetelerin çoğunun Anadolu Ajansı (AA) tarafından sağlanan haberleri sorgulamadan yayımladığını vurgulamaktadır. Kars Gazetesi de haberlerini büyük oranda AA bültenlerinden ve devlet radyosunun “Ajans” yayınlarından almıştır. 14 Kasım 1942 tarihli sayıda yer alan “Sınır Hattında Sükûnet Devam Ediyor” haberi, bu bağımlılığın tipik örneğidir.

Bu yapı, Hallin ve Mancini'nin (2004) “devlet merkezli medya sistemleri” tipolojisiyle doğrudan örtüşmektedir. Bu modele göre, devletin güçlü olduğu ve basın özgürlüğünün sınırlı kaldığı ülkelerde medya, çoğulculuğu temsil etmekten ziyade devlet politikalarının taşıyıcısı rolünü üstlenir. Kars Gazetesi de bu bağlamda yerel düzeyde “yarı-resmî” bir yayın organı gibi işlev görmüştür. Sivil toplum aktörleri veya bireysel tanıklıkların haberde neredeyse hiç yer almaması, basının hiyerarşik bilgi akışıyla çalıştığını göstermektedir.

4.6. Haber Tonu ve Dili

Ton analizine göre Kars Gazetesi haberlerinin %54'ü nötr, %31'i olumlu, %15'i olumsuz tondadır. Nötr haberler çoğunlukla resmî açıklamaların doğrudan aktarımı şeklindedir. Olumlu haberlerde hükümetin diplomatik başarıları, kalkınma girişimleri ve yerel törenler öne çıkarken; olumsuz haberlerde kıtlık, ulaşım sorunları ve halkın endişeleri konu edilmiştir.

Haber dili dönemin politik atmosferine uygun biçimde temkinli ve ölçülüdür. Özellikle Almanya ve Sovyetler Birliği'ne ilişkin haberlerde tarafsız bir üslup benimsenmiş, bu durum Türkiye'nin “denge siyaseti”nin yerel basına yansımaları olarak görülmüştür. Kars gibi sınır kentlerinde bu denge, yalnızca diplomatik bir tutum değil, toplumsal huzurun korunması açısından da zorunlu bir strateji olarak değerlendirilmiştir.

Gazetede “istikrar”, “güvenlik”, “sükûnet”, “dostane ilişkiler” gibi kavramların sık tekrarlanması, devletin dış politikadaki itidalli yaklaşımını destekleyen bir söylem oluşturmuştur. Bu durum, Entman'ın (1993) tanımladığı çerçeveleme kuramıyla örtüşmekte; belirli kelimelerin tekrarı, kamuoyunda güven duygusu oluşturmayı amaçlayan bir stratejiye dönüşmektedir.

Althusser'in (1971) “ideolojik aygıt” yaklaşımıyla değerlendirildiğinde, Kars Gazetesi'nin savaş dönemi dili, ulusal birlik ve devlet otoritesi söylemini yerel ölçekte yeniden üretmiştir. “Sükûnet” ve “istikrar” vurgusu, kamuoyunda güveni pekiştiren bir çerçeve işlevi görmektedir. Bu yapı, Curran ve Park'ın (2000) tanımladığı “kalkınmacı/ulus inşası” medyalarının özelliğiyle örtüşmekte; basın, bilgilendirme işlevinden ziyade devlet meşruiyetini güçlendiren bir araç hâline gelmektedir.

Sınırlı görsel kullanım ve uzun metin ağırlığı, dönemin iletişim koşullarını yansıtmaktadır. Böylece propaganda işlevi büyük ölçüde sözel ve anlatısal biçimde sürdürülmüştür. Sonuç olarak savaş yıllarında yerel basın, bağımsız habercilikten çok devletin iletişim politikasını taşıyan ve toplumsal moral sağlayan bir aktör olarak konumlanmıştır.

4.7. Karşılaştırmalı Bulgular (Kars – Van – Ağrı – Iğdır)

Karşılaştırmalı analiz sonucunda Kars'ın yerel basını, diğer sınır illerine kıyasla daha yüksek oranda resmî kaynak kullanımı göstermiştir.

- Van gazeteleri, haberlerinde yerel dernekler ve vatandaş görüşlerine daha fazla yer vererek görece daha çoğulcu bir haber dili geliştirmiştir.
- Ağrı gazeteleri, Kars'a benzer biçimde devlet merkezli yayın politikası izlemiş, ancak tarımsal üretim ve ekonomi temalı haberlere daha fazla ağırlık vermiştir.
- Iğdır gazetelerinde ise çok kültürlü yapının etkisiyle kültür ve toplumsal yaşam konularına daha fazla yer ayrılmıştır.

Bu karşılaştırma, sınır illerinde yerel basının devlet kontrolü ile yerel kültürel dinamikler arasında farklı denge biçimleri geliştirdiğini göstermektedir. Kars örneğinde “güvenlik söylemi” belirgin biçimde baskınken, Van ve Iğdır'da daha sivil ve toplumsal temalar öne çıkmıştır. Elde edilen bulgular, Kars Gazetesi'nin dönemin politik atmosferini yansıtan ideolojik bir araç olduğunu göstermektedir. Gazetenin haber üretiminde resmî kaynaklara bağımlılığı, basın özgürlüğünün sınırlı, devlet denetiminin ise güçlü olduğu bir medya yapısını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde basının “modernleşmenin aracı” olarak konumlandırıldığı genel eğilimle uyumludur. Kars gibi sınır kentlerinde bu eğilim daha da belirgin hâle gelmiş, basın hem halkı bilgilendiren hem de devletin politik söylemini yeniden üreten bir kurum haline gelmiştir. Kars Gazetesi, II. Dünya Savaşı sırasında yürütülen “denge siyaseti”nin yerel düzeydeki yansımaları olarak değerlendirilebilir. Haber dilindeki ölçülülük, güvenlik vurgusu ve resmî kaynak ağırlığı, hem devletin politik yönelimini hem de sınır kenti kimliğinin taşıdığı kırılganlığı göstermektedir.

4.8. Tematik Bulgular ve Söylem Eğilimleri

İçerik analizine göre Kars Gazetesi haberlerinin önemli bir bölümü güvenlik ve idari konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Kodlanan haberlerin %41'i güvenlik ve yönetim temalarını, %26'sı ekonomi ve ticareti, %9'u kültür ve turizmi, %8'i sosyal politikaları, %7'si sınır ve geçiş haberlerini, %6'sı ise yerel siyaseti konu edinmiştir. Bu dağılım, gazetenin gündeminde devletin sürekliliği, ulusal bütünlük ve sınır güvenliği konularının öncelikli olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular, Goffman'ın (1974) "çerçeveleme" kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Goffman'a göre medya, olayları belirli bir anlam çerçevesine yerleştirerek kamuoyunun algısını biçimlendirir. Kars Gazetesi örneğinde, bu çerçevenin odağında "güvenlik", "istikrar" ve "devletin sürekliliği" bulunmaktadır. Haberlerde sıkça yinelenen "sükûnet devam ediyor", "dostane ilişkiler", "istikrar korunuyor" gibi ifadeler, bu çerçevenin dilsel göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Entman'ın (1993) tanımına göre çerçeveleme; "bazı unsurları seçip öne çıkararak diğerlerini arka plana itme" sürecidir. Bu yönüyle Kars Gazetesi, devletin dış politika çizgisini korumak adına belirli temaları görünür, bazılarını ise görünmez kılmıştır.

Gazetenin savaş döneminde kullandığı temkinli dil, Türkiye'nin Almanya ve Sovyetler Birliği arasında izlediği denge politikasının yansımasıdır. Hükûmetin bu "tahterevalli siyaseti", yerel basında da kendini göstermiş; Kars Gazetesi haberlerinde herhangi bir blok lehine yorum yapılmamıştır. Bu durum, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını destekleyen bir otosansür biçimi olarak değerlendirilebilir.

4.9. Sınır Kenti Dinamikleri ve Basının Jeopolitik Rolü

Kars'ın sınır kenti kimliği, gazetenin haber seçimini ve dilini doğrudan etkilemiştir. Bölge halkının geçmişte yaşadığı Rus işgali ve sınır çatışmaları, kolektif bellekte "tehdit" ve "korku" imgelerini canlı tutmuştur. Bu nedenle Kars Gazetesi, yerel duyarlılığı gözeterek dış tehditlere karşı millî birlik vurgusunu öne çıkarmıştır.

Olausson (2013) ve Hannerz (1996), sınır bölgelerindeki medyanın coğrafi konumdan kaynaklanan "ikili duyarlılık" taşıdığını; bir yandan ulusal kimliği güçlendirirken diğer yandan dış ilişkilerde denge gözettiğini belirtir. Kars Gazetesi tam da bu çelişkili konumda yer almıştır: hem "sınırın bekçisi" kimliğini sürdürmüş hem de diplomatik gerilimi tırmandırmamak için ölçülü bir dil kullanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış politikadaki hassas dengesinin yerel basın düzeyindeki yansıması olarak değerlendirilebilir.

Karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, Van, Ağrı ve Iğdır gazeteleri Kars Gazetesi'ne göre daha çeşitli tema ve kaynak kullanımı sergilemiştir. Van basınında vatandaş görüşleri ve yerel dernek haberleri öne çıkarken; Ağrı gazeteleri tarımsal üretime, Iğdır ise kültürel ve toplumsal yaşam konularına daha fazla yer vermiştir. Bu fark, medya sosyolojisinde Curran ve Park'ın (2000) vurguladığı gibi, ekonomik ve kültürel üretimin merkezîyet derecesine bağlı olarak tematik çeşitliliğin artabileceğini göstermektedir. Kars örneğinde devlet denetimi güçlü, ekonomik yapı ise kırılğan olduğu için basın çeşitliliği sınırlı kalmıştır.

Bu bulgular, erken Cumhuriyet dönemi basınının genel yapısal özellikleriyle uyumludur. Berkes (1978) basını, Cumhuriyet ideolojisinin modernleşme aracı olarak tanımlarken, Zürcher (2004) bu dönemde basının ulusal birliğin korunması için "disiplinli bir alan" olarak görüldüğünü ifade eder. Kars Gazetesi'nin yayın çizgisi bu iki görüşü de desteklemektedir: gazete, hem devletin modernleşme projesini taşımış hem de sınır güvenliği ekseninde ulusal bütünlük söylemini pekiştirmiştir.

Sonuç olarak, Kars Gazetesi'nin II. Dünya Savaşı haberleri, ideolojik olarak biçimlendirilmiş söylemler olarak okunmalıdır. Haberlerdeki güvenlik vurgusu, resmî kaynak hâkimiyeti ve tarafsızlık görünümü, Türkiye'nin savaş yıllarındaki diplomatik konumunu yansıtan bir medya stratejisidir. Bu yönüyle gazete, hem devletin sözcüsü hem de yerel endişelerin aynası olmuştur.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma ile II. Dünya Savaşı'nın (1939–1945) yarattığı küresel kriz ortamında, Türkiye'nin en hassas sınır kentlerinden biri olan Kars'ta yerel basının nasıl bir ideolojik ve stratejik işlev üstlendiğini ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yapılan yönlendirilmiş içerik analizi sonucunda elde edilen bulgular, Kars Gazetesi'nin haber üretim süreçlerinin editöryal bağımsızlık ilkesinden ziyade, devlet merkezli bir çerçeveleme mekanizmasıyla yönetildiğini kanıtlamaktadır. Gazetenin, savaşın yıkıcı etkileri ve sınır güvenliği tehditleri karşısında devletin resmi iletişim stratejisini taşrada meşrulaştıran bir aygıt olarak konumlandığı müşahade edilmiştir.

Araştırmanın başında dikkat çeken en önemli bulgulardan biri, gazetenin logosunda yer alan "Gazetemizin sütunları, okurların dilek ve şikâyetlerine açıktır. Mesleğimize uygun gelen yazılar derç olunur." sloganı ile savaş yıllarındaki uygulama

arasındaki paradokstur. Her ne kadar bu ifade Habermas'ın (2021) "katılımcı kamusal alan" idealine yönelik bir eğilim barındırsa da, savaşın başlamasıyla birlikte bu alanın hızla daraldığı görülmüştür. Gazete, yerel halkın sesine yer veren bir tartışma platformu olmaktan uzaklaşarak, Althusser'in (1971) "devletin ideolojik aygıtı" kavramsallaştırmasına uygun biçimde, tek taraflı bir bilgi akışının mecrasına dönüşmüştür. Haberlerin %68 oranında resmi kaynaklara (Anadolu Ajansı ve devlet radyosu) dayanması, sivil toplum aktörleri, uzmanlar veya vatandaş görüşlerinin ise yalnızca %4 gibi marjinal düzeylerde kalması, basının devletle kurduğu hiyerarşik ve bağımlı ilişkiyi net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kars'ın jeopolitik konumu ve halkın kolektif belleğindeki 40 yıllık Rus işgali hatıraları, gazetenin haber seçiminde belirleyici bir faktör olmuştur. Haber temalarının %40,8 oranında "güvenlik ve idare" ekseninde yoğunlaşması, sınır kentinde yaşayan bireylerin "ontolojik güvenlik" ihtiyacına devlet eliyle verilen bir yanıt niteliğindedir. Olausson (2013) ve Hannerz'in (1996) belirttiği üzere, sınır medyasının üstlendiği bu "bekçilik" rolü, Kars Gazetesi örneğinde ulusal kimliği pekiştiren ve dış tehdit algısını yöneten stratejik bir çerçeveye dönüşmüştür. Gazetede sıkça tekrarlanan "sükûnet", "istikrar" ve "hudut" kavramları, tarihsel korkuları sembolleştirerek toplumsal morali devlet ekseninde konsolide etme işlevi görmüştür.

Türkiye'nin savaş boyunca yürüttüğü "Tahterevallı Siyaseti" veya denge politikası, Kars Gazetesi'nin haber dilinde somut bir yansıma bulmuştur. Analiz edilen haberlerin %54'ünün nötr tonda olması, basit bir habercilik tarafsızlığından ziyade, Entman'ın (1993) tanımladığı "stratejik çerçeveleme" başarısıdır. Gazete, hem Almanya hem de Sovyetler Birliği ile olan diplomatik ilişkileri etkilememek adına "sulh müzakereleri" ve "istikrar" gibi steril ifadeleri tercih ederek, devletin dış politika öncelikleriyle tam uyumlu bir editoryal otosansür uygulamıştır. Bu durum, basının bilgilendirme işlevinden ziyade, siyasal meşruiyeti koruma ve ulusal güvenliği söylemsel düzeyde inşa etme görevini üstlendiğini teyit etmektedir.

Van, Ağrı ve Iğdır yerel gazeteleriyle yapılan eşleştirilmiş karşılaştırmalı analiz, Kars Gazetesi'nin devlet merkezli yapısının bu illere göre çok daha baskın olduğunu ortaya koymuştur. Van basınının yerel derneklere ve vatandaşlara daha fazla alan açması, Kars'taki yayıncılık pratiğinin jeopolitik zorunluluklar nedeniyle daha "disiplinli bir alan" (Zürcher, 2017) olarak kurgulandığını göstermektedir. Kars örneğinde görülen düşük tematik çeşitlilik ve resmi kaynak hâkimiyeti, sınır bölgesindeki ekonomik ve kültürel üretimin kırılganlığıyla da doğrudan ilişkilidir. Van Dijk'in (1998) sosyo-bilişsel modelinde tanımladığı "makro-söylem" yapısı açısından bakıldığında, Kars Gazetesi'nin savaş haberleri bireysel olayların aktarımından ziyade; devletin otoritesini, ulusal birliği ve rejim sadakatini yeniden üreten bütüncül bir anlatı sunmuştur. 1945 yılına doğru dilde "modernleşme", "kalkınma" ve "sulh" terimlerinin artması, Hall'ın (1992) temsil kuramındaki "medeniyet" vurgusuna paralel olarak, savaş sonrası dönemin yeni umut anlatısının inşa edildiğini göstermektedir. Bu söylem stratejisiyle yerel halk, savaşın yıkıcılığından uzaklaştırılarak ulusal kalkınma hedeflerine kanalize edilmiştir.

Son söz olarak diyebiliriz ki bu araştırma ile Kars Gazetesi'nin II. Dünya Savaşı yıllarında bağımsız bir haber mecrası olmaktan ziyade, devletin resmi iletişim politikasını taşraya taşıyan, sınır güvenliğini söylemsel olarak tahkim eden ve toplumsal morali devletin bekası etrafında birleştiren "yarı-resmî" bir ideolojik aygıt olarak işlev gördüğü sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte çalışmamız, çerçeveleme kuramı ve söylem-tarihsel analiz yöntemlerinin tarihsel basın arşivlerine uygulanabilirliğini göstermekle kalmayıp, Türkiye'nin erken Cumhuriyet dönemindeki merkez-çevre ilişkilerinin basın üzerinden nasıl şekillendiğine dair özgün ve metodolojik bir katkı sunmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, bu döneme ait sansür mekanizmalarının ve haber akış süreçlerinin arşiv belgeleriyle daha detaylı incelenmesi, yerel basın hafızasının tam olarak aydınlatılması açısından kritik önem taşımaktadır.

6. Öneriler

Bu araştırmanın bulguları, günümüz yerel basını için de önemli çıkarımlar sunmaktadır. Günümüzde yerel gazetecilikte yalnızca resmî açıklamalara yer verilmesi, haber çeşitliliğini sınırlandırmaktadır. Bu nedenle, yerel basında sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve vatandaş temelli kaynaklara daha fazla yer verilmesi önerilmektedir. Tarihsel gazetelerin dijital ortama aktarılması, hem erişilebilirliği artıracak hem de arşiv araştırmalarını kolaylaştıracaktır. Ayrıca, yerel basın çalışanlarına yönelik etik habercilik ve tarihsel bağlam farkındalığı eğitimleri, haber dilinde daha dengeli ve bağımsız bir yaklaşımın gelişmesine katkı sağlayabilir. Kamu kurumlarının veri ve bültenlerini açık ve erişilebilir biçimde paylaşması da yerel basının şeffaflık ve güvenilirlik düzeyini güçlendirecektir.

Kaynakça

Alp, A. (2012). Kars tarihi bakımından bir kaynak olarak vilayet gazetesi "Kars". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(161), 89-113.

<https://doi.org/10.20296/tsad.68695>

- Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses (Notes towards an investigation). In L. Althusser, *Lenin and philosophy and other essays* (pp. 127–186). Monthly Review Press.
- Anderson, B. (1993). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (İ. Savaşır, Çev.; S. Dolanoğlu & S. Sökmen, Yay. haz.). Metis Yayınları.
- Badem, C. (2010). *The Ottoman Crimean War, 1853–1856*. Brill. (The Ottoman Empire and Its Heritage: Politics, Society and Economy; Vol. 44). ISBN 9789004182059.
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. Free Press.
- Curran, J. ve Park M. J. (2000). Beyond globalization theory. J. Curran ve M. J. Park (Ed.). *De-westernizing Media Studies* (3–18) içinde. Londra, İngiltere: Routledge.
- Devlet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929). *28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri: Fasikül III – Usuller, kanun ve talimatnameler, neticelerin tahlili*. Devlet Matbaası.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Doğuş. (1940, Haziran–Temmuz). [“Kars Gazetesi” ile ilgili haber/duyuru başlığı]. Doğuş, [sayı bilgisi yok], 29–30.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.
- Erdem, B. (2013). *Matbaacılık ve basım süreci*. Cinius Yayınları.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London and New York: Longman.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Aldine Publishing Company.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis*. Harper & Row.
- Gökdemir, A. E. (1998). *Cenub-i garbi Kafkas hükümeti*. Ankara.
- Habermas, J. (2021). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (T. Bora & M. Sancar, Çev.; 16. Baskı). İletişim Yayınları.
- Hall, S. (1992). The work of representation. In S. Hall (Ed.), *Representation* (pp. 13–74). Sage.
- Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge University Press.
- Hannerz, U. (1996). *Transnational connections: Culture, people, places*. London: Routledge.
- Hsieh, H.-F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Kabacalı, A. (1998). *Cumhuriyet öncesi ve sonrası matbaa ve basın sanayii*. Cem Ofset.
- Kars Gazetesi. (1939–1945). [Seçilmiş sayılar: 21 Şubat 1939; 10 Mart 1939; 4 Nisan 1939; 9–31 Mayıs 1939; 4 Temmuz 1939; 22–29 Ağustos 1939; 5–24 Eylül 1939; 10–24 Ekim 1939; 10 Kasım 1939; 6 Ocak–9 Mayıs 1945]. Kars İl Halk Kütüphanesi; T.C. Millî Kütüphane, Basma Eserler Koleksiyonu.
- Krippendorff, K. (2013) *Content analysis. An introduction to its methodology* (3rd ed). California, CA: Sage Publications.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla basın tarihi*. Pozitif Yayınları.
- Koloğlu, O. (2012). Türkiye'de basın meslek ilkelerinin evrimi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(5), 71–84.
- Köstüklü, N. (2004). *Kazım Karabekir ve eğitim*. Konya.
- Miles, M.B., Huberman, A.M. and Saldana, J. (2014) *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. Sage, London.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook* (2nd ed.). SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781071802878>
- Olausson, U. (2013). Theorizing global media as global discourse. *International Journal of Communication*, 7, 1281–1297.
- Riffe, D., Lacy, S., Fico, F. G., & Watson, B. (2019). *Analyzing media messages: Using quantitative content analysis in research* (4th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429464287>
- Şirin, F. S. (2010). Cumhuriyet ideolojisinin halka benimsetilmesinde Kars Halkevi ve Doğuş dergisinin rolü (1933–1950). *Folklor/Edebiyat*, 16(61), 73–104.
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 157–187. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002251
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan holdinglelere Türk basın tarihi*. Remzi Kitabevi.
- van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach*. Sage Publications, Inc.
- Vural, A. M. (2012). Medyanın kültürel kalkınmayı sağlama ve eğitim işlevi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (10). <https://doi.org/10.17064/iüifhd.95322>
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim* (Cilt 3). Rey Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2017). *Turkey: A modern history* (Rev. ed.). Bloomsbury Publishing.